

Metafizik'te İlke ve Neden Kavramları Bağlamında İlk Muharrik(ler)in Tekliği ve Çokluğu Sorunu

The Problem of Onenes and Multiplicity of the Prime Mover(s) with regard to Principles and Causes in Metaphysics

MEHMET MURAT KARAKAYA

Social Sciences University of Ankara

Received: 07.06.2020 | Accepted: 10.07.2020

Abstract: Aristotle is one of the most important philosophers who continue to influence the intellectual field from ancient times to the present day. His philosophical paradigm in the fields of metaphysics, physics, morals, politics, etc. has shed light on many philosophers, as well as many philosophical schools have established their arguments based on his views. At the highest of the Aristotelian philosophy is the theology (first philosophy), qualified as divine science / first philosophy which explores the first principles and causes. Aristotle has put forth that there is a Prime Mover Principle at the top of all beings, especially in Metaphysics. In this regard, it is understood that the movement in beings originated from the Prime Mover and that there are no other unmoved principles other than the Prime Mover. However, Aristotle emphasized unmoved principles/ousias especially in Metaphysics and generally in his other works, besides the Prime Mover. This point shows that the subject has a complex structure in Aristotle's philosophy. This article addresses the onenes and multiplicity of the Unmoved Mover(s) in Aristotle philosophy in detail within the framework of the arguments in Metaphysics.

Keywords: Aristotle, principle, movement, prime mover, unmoved principles, celestial spheres.

Giriş

Antik Yunan'da varlıkla ve varlığın ilkeleriyle ilgili sorular her daim var olmuş, bu sorular, kimi zaman görüngü dünyası, kimi zaman da görüngü dünyasının ötesinde bir âlemin varlığının kabulü üzerinden tartışma konusu olmuştur. Bu çağda, ana ilkeyi/arkeyi duyulur kozmos içinde arama konusunda yapılan ilk felsefi etkinlik ve düşünsel egzersizler, hakikatin değişen varlıklar üzerinden tespitini mümkün kılmayınca, gerçekliği duyulur kozmosun ötesinde aramaya yönelik eğilimler ortaya çıkmış, bu minvalde değişmeyen, akli, hareketsiz ilke ve nedenler anlam kazanmaya başlamıştır. Bu çerçevede en üstte kendi zatiyla kaim mükemmel varlığın yer aldığı akli/göksel ve duyulur varlıklar şeklinde yapılan iki katmanlı varlık nazariyesi temayüz etmiştir. Bu nazariye, Pre-Sokratik filozoflardan Anaksagoras, Parmenides, Herakleitos ve Pythagoras gibi filozofların kabul ettikleri bir nazariye olduğu kadar Sokrates sonrasında Platon ve Aristoteles'in de kabul ettiği bir nazariye olmuştur. Hatta nazariye, son iki filozofla birlikte zirve noktasına ulaşmıştır. İki katmanlı âlem yaklaşımı, Orta ve Neo Platonist Dönemler'den İslam felsefesine ve oradan günümüze etkisini sürdürerek devam ede gelmiş, bu minvalde birçok filozof, İlk İlke(ler), akli ve duyulur varlıklar ve bu varlıkların ezeli-ebedi olup olmadıkları, nasıl meydana geldikleri, nasıl bir mahiyete sahip oldukları gibi hususları kendi zaviyelerinden değerlendirmeye tabi tutmuşlardır.

Aristoteles, *Metafizik* adlı eserinde duyulur dünyanın ötesinde göksel dünyanın var olduğunu, göksel dünyada yer alan varlıkların dairesel hareketle hareket hâlinde olduklarını ve bunları hareket ettiren İlke'nin de Hareketsiz İlke olduğunu vurgulamıştır. Ancak makaleye konu olan problematik husus, Aristoteles'in, *Metafizik*'te ve bunun yanı sıra diğer eserlerinde sadece tek Hareketsiz İlke'den bahsetmemesi, Hareketsiz İlk Muharrik'in yanında çoğul yapıda Hareketsiz İlkeler'e de yer vermesi ve bunları ilk tözler olarak değerlendirmesidir. Bu yaklaşım, okuyucunun zihninde soru işaretleri oluşmasına sebep olmakta ve cevap bulmanın zor olduğu tartışmalı durumlara yol açmaktadır. Bu çerçevede, Aristoteles felsefesinde varlıkların en üstünde yer alan ve onları hareket ettiren İlk Muharrik, gerçekten tek midir yoksa bu felsefede hareketsiz birçok İlke var mıdır? Bu konunun tartışmaya açık olduğu görülmektedir. Özellikle *Metafizik* adlı eser, her iki okumaya da imkân vermektedir. Bu makale, ilke ve ne-

denler bağlamında Aristoteles felsefesinde İlk Muharrik(ler)in konumunu teklik ve çokluk açısından ele almaktadır. Makale, giriş ve sonuç dışında üç bölümden oluşmaktadır.

Literatür açısından, konuyla ilgili müstakil çalışma olarak Philip Merlan'ın "Unmoved Movers" (Merlan, 1946) ve Domagoj Polanščak'ın "The Plurality of Unmoved Movers in Aristotle" (Polanščak, 2017) adlı makaleleri bulunmaktadır. Hareketsiz varlıkların çokluğu meselesini Merlan, hem felsefi düzeyde hem de monoteizm ve politeizm çerçevesinde detaylı bir şekilde ele alırken, Polanščak, Aristoteles'in *Metafizik* ve *Gökyüzü Üzerine* adlı eserleri çerçevesinde felsefi bir zeminde değerlendirmeye tabi tutmaktadır.

1. İlke, Neden ve Öge

Aristoteles, *Fizik* kitabına şöyle başlar:

İlkeleri, nedenleri ya da temel öğeleri olan her araştırma alanında bilmek ve kavramak bunları anlamakla söz konusu olduğuna göre (Çünkü ilk ilkeleri, ilk nedenleri, temel öğeleri bildiğimizde her bir nesneyi bildiğimizi düşünürüz) şu açık: doğabiliminde de ilk olarak ilkeler üzerine belirleme yapmaya çalışmak gerekiyor (Aristoteles, 2017: 184a).

Bu temel yaklaşım, sadece doğa biliminde değil, bütün bilimlerde ve ilmi etkinliklerde araştırmaların başlangıcında var olan ve meydana gelen şeylerin veya durumların ilke ve nedenlerinin bilinmesini ve kavranmasını gerektiren bir durumdur. Temel ilke ve nedenleri bilinmeyen bir araştırmanın sağlıklı sonuçlar vermesi imkânsızdır. Bu kapsamda sadece fizik alanında değil metafizik alanda da varlıkların ilke ve nedenlerini bilmek ve bunların neler olduğunu ortaya koymak ontolojik hiyerarşinin tespiti açısından elzemdir.

Bu çerçevede konuya ilke ve nedenin anlam içeriklerinden başlamak gerekirse; Aristoteles'in, *Metafizik*'te, ilke (principle) ve nedenin (cause) anlamlarına yönelik kavramsal açıklamalar yaptığı, bu kelimeleri bazen yakın bazen de müteradif anlamlarda kullandığı görülmektedir. Bu manada, ilke ve neden açısından temel anlam, her nedenin bir ilke olması ve ilke olması gereken ortak olan şeyin de varlık, oluş ve bilginin kendisinden çıktığı kaynak olmasıdır (Aristoteles, 1996: 1013a18). Dolayısıyla ilke, esas itibariyle kaynak olan şeydir. Aristoteles, *Metafizik*'te ilkenin altı, nedenin

ise dört farklı anlamına vurgu yaparak bu kaynaklığı farklı cihetlerden ifade etmiştir. Buna göre ilke, (i). Bir şeyin kendisinden hareket etmeye başlanan ilk noktası, (ii). Her şeyle ilgili en mükemmel hareket noktası, (iii). Meydana gelen bir şeyi bu şeyin bir parçası olarak meydana getiren ilk şey, (iv). Meydana gelen bir şeyi bu şeyin bir parçası olmaksızın meydana getiren ilk şey ve hareket ve değişimin doğal başlangıç noktası, (v). Bilinçli iradesiyle hareket edeni hareket ettiren; değişeni değiştiren (vi). Bir şeyin bilgisinin kendisinden başladığı şey, anlamlarına gelmektedir (Aristoteles, 1996: 1012b-35, 1013a-5-15). Neden ise, (i). Bir şeyi bu şeyin bir parçası olarak meydana getiren içkin madde, (ii). Form veya model, yani özün tanımı ve cinsleri, (iii). Değişmenin ve sükûnetin kendinden başladığı ilk ilke, (iv). Erek, yani bir şeyin kendisi için olduğu şey, anlamlarına gelmektedir (Aristoteles, 1996: 1013a25-35).

Bu anlamlar içerisinde iki anlam, konumuz açısından ehemmiyet arz etmektedir. Birincisi ve en önemlisi; ilkenin, “*meydana gelen bir şeyi, bu şeyin bir parçası olmaksızın meydana getiren ilk şey ve hareket ve değişimin başlangıç noktası*” olması, ikincisi ise, “*meydana gelen bir şeyi, bu şeyin bir parçası olarak meydana getiren ilk şey*” olmasıdır. Birincisine, bir çocuğun anne ve babadan meydana gelmesi; ikincisine ise, bir evin temelinin olması örnek olarak verilebilir. Burada dikkat çeken husus, meydana getiren ve etken olan şeyin meydana gelen ve edilgen olan şeyin bir parçası olmaması ve bir başlangıç noktası olmasıdır. Neden kavramında da ilke kavramında olduğu gibi iki anlam ön plana çıkmaktadır: Birincisi, nedenin, “*değişmenin ve sükûnetin kendisinden başladığı ilk ilke*” olması, ikincisi ise, “*bir şeyi bu şeyin bir parçası olarak meydana getiren içkin madde*” olmasıdır. Birincisine, babanın çocuğun bir nedeni olması; ikincisine de tuncun heykelin nedeni olması örnek olarak verilebilir (Aristoteles, 1996: 1013a25-35).

Görüldüğü üzere, Aristoteles, ilke ve neden kavramlarını birbirine yakın anlamlarda kullanmış, özellikle her iki kelimenin hareket ve değişimin başlangıç noktası olmasına vurgu yapmıştır. Bu manada ilke ve neden olmadan hareket ve değişimin başlaması ve meydana gelmesi mümkün değildir. Yine bu anlamlar çerçevesinde en dikkat çeken husus, ilke ve nedenin içkin neden oldukları kadar kendilerinden sonra meydana gelen varlıkların haricinde üstsel ilke ve sebep olmalarıdır. Ancak dışsal neden olmadan içsel nedenin bir fonksiyonu bulunamaz. Dışsal neden

içsel nedeni önceler. Bu manada ilke ve nedendeki durum, “öge” kavramında olduğu gibi sadece içkin bir nedensellik durumuna karşılık gelmemektedir. Zira öge, Aristoteles nezdinde, genelde, “*bir şeyin içinde bulunan, onu meydana getiren ve tür bakımından başka türlere bölünmeyen ilk şey*” anlamında kullanılmaktadır (Aristoteles, 1996: 1014a28). Kelimenin ögelerinin, kelimenin kendilerinden meydana gelen ve en sonunda kendisine bölünen kısımları olması örneğinde olduğu gibi. Aristoteles şöyle demektedir:

Mademki şeylerin içkin ögeleri değil, aynı zamanda dış bir faktör, yani hareket ettirici de nedendir, o hâlde ilke ile öge arasında bir fark olduğu, her ikisinin de nedenler oldukları, ilkeleri iç ve dış nedenler olarak bölmek gerektiği ve hareket ettiren veya sükûnet hâline sokan varlık olarak dıştan olan bir varlığın bir ilke ve töz olduğu açıktır (Aristoteles, 1996: 1070b 20-25).

Buna göre, öğede bulunması gereken ortak özellik, “doğa”nın gelişen ve büyüyen şeyin kendisinden çıktığı ilk öge olması anlamında olduğu gibi her varlığın ögesinin onu meydana getirici ve içkin ilke; ilke ve nedenin de bir varlık için hem içkin hem de dışsal ilke ve neden olma özelliklerine sahip olmasıdır. Öğede, dışsal ilke olma özelliği yoktur. Bu bağlamda, öğeden farklı olarak ilke ve nedenin varlıkların meydana gelişlerinde üstsel boyutuyla önde ve dışsal olması önemlidir ve gereklidir. İlke ve neden daha genel iken öge daha dar bir anlam alanına sahiptir. Bu manada ilke ve neden, dışsal/harici bir kaynak olmaya tekabül etmektedir. Bu durum, içkin nedensel faktörlerin yanı sıra bir şeyin dışsal bir ilke ve neden olmaksızın meydana gelmediğini ve gelemeyeceğini göstermektedir. Zira Aristoteles’e göre, olan her şey, bir şey vasıtasıyla ve bir şeyden hareketle bir şey olmaktadır. İşte, bu hareketi ve vasıta olmayı sağlayan dışsal etken ilke ve nedendir; içsel etken ise öğedir. Aristoteles’e göre, özellikle duyu-sal varlıklarda üç öge; dört ilke ve neden vardır. Ögeler, madde, form ve yoksunluk; ilke ve nedenler ise, madde, form, yoksunluk ve fail nedendir (Aristoteles, 1996: 1032a15; 1070b10-30).¹ Buna göre, dışsal fail neden olmadan şeylerin varlık bulması mümkün değildir. Madde olarak ele alınan insan vücuduyla ilgili olarak, form sağlık, yoksunluk hastalık, fail neden de tıptır. Bu anlatımlar özellikle duyulur varlıklar için geçerlidir.

Aristoteles’in doğal; fakat ezeli-ebedi tözler diye nitelendirdiği akli

¹ Burada ereksel neden formel neden içerisinde içermektedir.

varlıklar alanına geçildiğinde ise ilke ve nedenlerin durumu konum açısından farklılık arz etmektedir. Zira akli varlıkların bazısının maddesi yoktur, maddesi olanlar da yer değiştirme yetilerinden dolayı diğer duyulur maddi varlıklarla aynı mahiyette değildir (Aristoteles, 1996: 1044b5-10). Dolayısıyla Aristoteles felsefesinde iki tür âlem vardır: Oluş ve bozuluşun hüküm sürdüğü duyulur dünya ile bunun ötesinde var olan göksel dünya. Duyulur dünya, evrenle kıyaslandığında, onun parçası mesabesinde bile değildir. Bu dünya, çok küçük bir alana tekabül etmektedir Dolayısıyla Aristoteles'e göre, göksel dünyayı duyusal dünyadan dolayı mahkûm etmektense duyusal dünyayı göksel dünya üzerinden ele almak daha doğru bir tutum olacaktır (Aristoteles, 1996: 1010a30). Bu yaklaşım, bir yandan Aristoteles'i natüralist bir paradigma içerisinde değerlendirme eğilimi gösteren felsefi anlayışların kanıtlarını (Ross, 2011: 132) zayıflatırken bir yandan da Aristoteles'in natüralist paradigmanın ötesinde aşkın boyutta düşündüğünü göstermektedir Ayrım bu yönüyle anlamlıdır. Zira Aristoteles, bu ifadeyle göksel dünyayı bilmenin ve belirlemenin var olan duyulur dünyayı bilmenin ve belirlemenin ön koşulu olduğuna vurgu yapmakta ve göksel dünyayı incelemektedir. Bu da değişen duyulur dünyanın karşısında duyumsanır varlıkların ilkesi ve nedeni olan değişmeyen bir doğa olduğunu ortaya koymakla gerçekleşmektedir (Aristoteles, 1996: 1010a30). Değişmeyen dünya göksel dünyadır.

Aristoteles, göksel dünyayı duyusal dünyaya önceleyip duyusal dünyayı göksel dünya üzerinden ele almanın daha doğru bir tutum olduğuna vurgu yapsa da onun göksel dünya ile ilgili ortaya koyduğu argümanların ne kadar doyurucu olduğu da tartışmaya açıktır. Aristoteles'in natüralist paradigmaya sahip olduğunu söyleyenler buradan cesaret alıyor olabilir. Nitekim Aristoteles, özellikle *Metafizik* başta olmak üzere yazmış olduğu eserlerde, sayılar üzerinden Pythagoras'a ve İdealar üzerinden Platon'a eleştiriler getirse de onun varlıkların meydana gelişi ile ortaya koyduğu açıklamalar da Platon felsefesinde yer alan pay alma ve kopyalama/örneğe göre oluşturma (Aristoteles, 1996: 987b10-15; Platon, 2015: 29) kavramları kadar karmaşık bir yapı arz etmektedir. Başka bir ifadeyle, Aristoteles, idealar ve sayılar üzerinden söz konusu filozofları eleştirmek suretiyle varlıkların meydana geliş süreçleriyle ilgili bir takım açıklamalar yapsa da yapılan bu açıklamalar, eserlerin bütünü itibarıyla değerlendirildiğinde,

tekdüze bir mahiyet taşımamaktadır. Aristoteles'in varlıkların meydana geliş süreçleriyle ilgili ortaya koyduğu argümanlar da seleflerinde olduğu gibi tartışmaya açık birçok husus barındırmaktadır. Bu durum, ilk etapta Hareketsiz İlk İlke'nin tekliği ve çokluğu konusunda ortaya çıkmaktadır. Aşağıda, bu karmaşık yapıya ve Aristoteles'in Hareketsiz İlk Muharrik ve ilk hareketli varlıklar hakkında yaptığı yorumlara yer verilecektir.

2. İlk Muharrik(ler)in Tekliği ve Çokluğu Sorunu

Aristoteles, özellikle *Metafizik*'te, varlıkları hareket ettiren hem tek bir Hareketsiz İlk İlke'den hem de çoklu Hareketsiz İlkeler'den bahsetmiştir. Eserde ilk ilkeye veya ilkelere yönelik tekil ve çoğul şeklinde yapılan iki farklı vurgu, konunun tartışmaya açık bir husus olduğunu göstermektedir. Buna göre, Aristoteles felsefesinde Hareketsiz İlk İlke diye nitelenen varlık tek midir yoksa çoklu Hareketsiz İlkeler var mıdır? Söz konusu eser bütünsel bir şekilde ele alındığında, Aristoteles'in farklı metinlerde üç farklı yaklaşım sergilediği görülmektedir. Bunları üç başlık altında şu şekilde izah etmek mümkündür.

(i). Evvela belirtmelidir ki Aristoteles, varlıkların özüne vurgu yaparken ve mahiyetlerine yönelik izahatta bulunurken diğer filozoflardan farklı olarak hareket kavramı üzerinden temellendirmelerini yapmıştır. Devinebilir olanın devinimini tamamlaması, doğasını gerçekleştirme ve böylece telosuna ulaşması şeklinde tanımlanabilen hareket (Özsoy, 2017: 423) ve bunun tam tersi hareketsizlik, Aristoteles felsefesinde merkezî yer tutan kavramlardır. Aristoteles'in, bütün felsefesini bu kavramlar çerçevesinde inşa etmeye çalıştığı söylenebilir. Aristoteles felsefesinde bütün varlıklar hareketli değildir. Hareketli varlıkların yanı sıra hareketsiz varlıklar da vardır. Hatta hareketsiz varlık(lar), ilke ve neden bağlamında hareketli varlıklardan daha üst konumda bulunmaktadır.

Aristoteles'e göre, varlıkların ilkesi, nedeni ve ilki gerek özü gerekse ilineksel açıdan hareketsizdir. Hareketsiz olan İlk İlke, ezeli-ebedi ilk ve tek bir hareketi meydana getirmektedir. Bu manada, Hareketsiz İlk İlke'den çoklu hareketin meydana gelmesi mümkün değildir (Aristoteles, 1996: 1073a25). Tek bir hareket vardır ve o tek hareket, tek bir varlık tarafından meydana getirilmiştir. Ancak tek bir hareket tek bir varlık tarafından meydana getirilse de Aristoteles, Hareketsiz İlk İlke'nin ezeli-ebedi

ilk ve tek hareketi meydana getirme sebebini açık bir şekilde izah etmiştir. Yani Hareketsiz İlk İlke, mükemmel olduğu için mi, İyi olduğu için mi ereksel neden olduğu için mi ya da bunların bütününden oluşan bir sebeple mi bu hareketi meydana getirmiştir. Bu hususlar açık değildir. Bu hareket vermenin biçimi de ayrıca izaha muhtaçtır.

Aristoteles'e göre, her hareket eden varlığın bir şey tarafından hareket ettirilmesi zorunludur. Çünkü varlık, hareket ilkesini kendinde taşıyamıyorsa başkası tarafından devindirilmekte ve her hareket eden bir şey tarafından hareket ettirilmektedir (Aristoteles, 2017: 241b35). Ayrıca her hareket eden varlık bir hareket ettiren varlığı zorunlu kıldığından bu hareket etme ve ettirmenin sonsuza kadar gitmesi mümkün değildir. Dolayısıyla en uçta ilk hareket ettiren bir varlığın olması zorunludur (Aristoteles, 2017: 242a50-55). Bu çerçevede hareketin ilk kaynağı Hareketsiz İlk İlke, ilk hareket ettirici varlıktır. Hareketsiz İlk İlke'nin ilk hareket ettirdiği varlığın hareket ettirenin teklifinden dolayı tek varlık olması gerekir ki bu varlık İlk Gök'tür. Başka bir isimle Sabit Yıldızlar Küresi'dir.

O halde kesilmeyen bir hareketle, yani dairesel bir hareketle her zaman için hareket halinde olan bir şey vardır. Bunu öte yandan sadece akıl yürütme değil, olgu da açıkça göstermektedir. O halde İlk Gök'ün ezeli-ebedi olması zorunludur. Yine o halde onu hareket ettiren bir şey vardır ve aynı zamanda hareket eden ve hareket ettiren ancak bir aracı varlık olacağına göre hareket etmeksizin hareket ettiren ezeli-ebedi, töz ve salt fiil olan bir uç şeyin varlığını kabul etmemiz gerekir (Aristoteles, 1996: 1072a23-27).

Pasajda, ilk etapta İlk Gök'ten bahsedilmekte ve bu İlk Gök'ü hareket ettiren tek bir varlık olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu manada İlk Gök'ü hareket ettiren varlık, Hareketsiz İlk İlke'dir. İkinci olarak, Aristoteles, İlk Gök'ün ezeli-ebedi olmasının zorunlu ve kesilmeyen dairesel bir hareketle hareket ettiğini belirtmektedir. Bu durumda Hareketsiz İlk İlke ve meydana getirdiği İlk Gök, her ikisi birden ezeli-ebedidir. Hareketsiz İlk İlke ile onun hareket ettirdiği İlk Gök arasındaki ortak yön, ezlilik-ebedilik; farklı yön ise, ilkinin hareketsiz, ikincisinin hareketli olmasıdır. Demek ki hareketli olmak ezeli-ebedi olmaya mani olmadığı gibi ezlilik-ebedilik de sadece hareketsiz varlığa mahsus bir hususiyet değildir. İlk Gök'ün ezlilik-ebedilik niteliğini kazanması Hareketsiz İlk İlke'den kaynaklanmakta, Hareketsiz İlk İlke'nin ezeli-ebedi olmasından

dolayı İlk Gök de ezeli-ebedi olmaktadır. O zaman ezlilik-ebedilik açısından müşterek olan varlıkları farklı kılan husus, İlk Gök'ün, Hareketsiz İlk İlke'den aldığı hareketle hareket etmesi, Hareketsiz İlk İlke'nin ise zatı itibarıyla hareketsiz bir varlık olmasıdır. Bu özellik, Hareketsiz İlk İlke'yi en üstte tanrısal bir konuma yükseltmektedir. Buna göre, her iki varlık, ezlilik-ebedilik konusunda benzer hususiyetlere sahip olsa da Hareketsiz İlk İlke'nin ezlilik-ebedilik konumu İlk Gök'ü öncelemektedir. Çünkü İlk Gök, ezlilik-ebedilik hususiyetini kendi zatı itibarıyla değil, kendisini hareket ettiren varlık dolayısıyla almaktadır. Bu yönüyle İlk Gök asli değil, arızı olarak ezlilik-ebedilik özelliğine sahip olmaktadır. Bu şu anlama gelmektedir. Hareketsiz İlk İlke, İlk Gök'e hareketi vermeseydi, İlk Gök'ün bizatihi hareket etmesi ve bu manada ezeli-ebedi olması mümkün olmazdı. (Aristoteles, 1996: 1071b35, 1072a25)

Aristoteles, Hareketsiz İlk İlke'nin temellendirmesini ise İlk Gök'ten hareketle şu şekilde yapmaktadır. Ona göre, eğer hareketli bir varlık varsa (ki bu İlk Gök'tür) onun varlığı en üste ve en uçta (a) ezeli-ebedi (b) töz ve (c) salt fiil olan bir Varlık'ı gerekli kılmaktadır (Aristoteles, 1996: 1072a25). Hareketsiz İlk İlke, bu özellikleri açısından hareketli bir varlığı meydana getirmektedir. Bu ifadeler bağlamında Hareketsiz İlk İlke'nin "ezeli-ebedi", "töz/cevher" ve "salt bilfiil" bir Varlık olduğu ortaya çıkmaktadır. Hareketsiz İlk İlke, "ezeli-ebedi", "töz" ve "salt fiil olmak" dolayısıyla hareketli ilk ve tek Gök'ü meydana getirmektedir. Bu bakımdan söz konusu hususiyetler olmadığı takdirde ilk ve tek Gök'ün hareket etmesi ve meydana gelmesi mümkün değildir. Bu da ilk ve tek Gök'ün ezeli-ebedilik, tözlük ve salt fiillikten etkilenim içinde bulunduğunu ve kendisinden sonraki varlıklara da bu cihetlerden hareket verdiğini göstermektedir.

Özetlersek, ezeli-ebedi, töz ve salt fiil olan "Hareketsiz İlk ve Tek İlke"den "tek" hareketli varlık meydana gelmiştir. O da İlk Gök'tür. İlk Gök'ün en önemli özelliklerinden biri de hem kendisinin hareket etmesi hem de kendisinden sonraki varlıkları hareket ettirmesidir. Hareketsiz İlk İlke hareketsiz hareket ettirici iken, İlk Gök hareket eden hareket ettiricidir (Aristoteles, 1996: 1071a25-30). Bu manada Aristoteles felsefesinde ontolojik anlamda temel ayrımın hareketsizlik (İlk İlke) ve hareketlilik (İlk Gök ve diğer varlıklar) üzerine olduğunu söylemek mümkündür.

(ii). Aristoteles'e göre, hiçbir şey tesadüfi hareket etmemektedir. Hareket varsa bunun bir nedeninin olması gerekir (Aristoteles, 1996: 1071b35). İlk madde'ye göre, varlık ilkesi Hareketsiz İlk İlke, sadece İlk Gök Küreye hareket vermiştir. Ancak bu küre dışındaki diğer gök kürelerinin hareket kaynakları konusunda ise ilk başlık bağlamında belirgin bir şey söylenmemiştir. Bu bağlamda ilk başlık bize zımnen şunu ifade etmektedir: Hareketsiz İlk İlke, İlk Gök Küre'ye İlk Gök Küre de diğer gök kürelerine hareket vermiştir. Başka bir ifadeyle, İlk Gök Küre dışındaki gök kürelerin meydana gelmesi ve varlık kazanması İlk Gök Küre vasıtasıyla gerçekleşmiştir. İlk bölümden böyle bir çıkarımda bulunmak mümkündür. Ancak Aristoteles, aşağıda yer alan pasajda, Hareketsiz İlk İlke'nin sadece İlk Gök Küre'ye değil, İlk Gök Küre'nin yanı sıra diğer gök küre ve yıldızlara da hareketi verdiğini belirtmektedir.

Öte yandan evrenin, ilk ve hareketsiz tözü tarafından meydana getirildiğini söylediğimiz basit uzaysal yer değiştirme hareketinin dışında diğer ezeli-ebedi yer değiştirme hareketlerinin yani gezegenlerin hareketlerinin de var olduğunu gördüğümüze göre (Çünkü *Fizik*'te gösterdiğimiz gibi dairesel bir hareket yapan bir cisim ezeli-ebedidir ve sükünette olamaz) bu yer değiştirme hareketlerinin her birinin de aynı zamanda özü gereği hareketsiz ve ezeli-ebedi bir töz tarafından meydana getirilmiş olması zorunludur. Çünkü yıldızların doğası ezeli-ebedidir (Aristoteles, 1996: 1073a28-35).

Bu pasaj, ilk bölüm bağlamında ifade edilen "*İlk Gök'ün ezeli-ebedi olması zorunludur ve Tek bir Gök'ün olduğu açıktır.*" (Aristoteles, 1996: 1072a25, 1074a35) ifadesinden yola çıkarak değerlendirmeye tabi tutulduğunda, Aristoteles, burada başka bir yaklaşım sergilemekte, gezegen ve yıldızların da çoklu varlıklar olarak hareketsiz ezeli-ebedi bir töz tarafından zorunlu olarak meydana getirildiğini söylemektedir. Bu manada Hareketsiz İlk İlke, sadece İlk Gök Küre'yi değil diğer gök kürelere de hareketi vermiştir. Bu pasaja göre, İlk Gök Küre diğer kürelerin hareket ilkesi değildir. Gezegen ve yıldızların çoklu oluşu, Hareketsiz İlk İlke'nin hareket ettirdiği varlığın tek olmadığını, çoklu varlıklar olduğunu göstermektedir. Zira pasaj literal boyutuyla böyle bir yoruma imkân vermektedir. Ancak Aristoteles'in bu meydana açıklamaları olsa da bu husus, felsefi açıdan birçok tartışmayı beraberinde getirmektedir. Zira İlk İlke'den çoklu varlıkların hareket kazanması, İlk İlke'nin diğer varlıklarda olmayan zatına münhasır

varlık hususiyetlerinin ortadan kalkmasına ve bunun neticesinde çoklu varlık hâline gelmesine sebep olabilir. Bu durum, ayrıca İlk İlke'nin "saf Akıl" özelliğinin yitimine de neden olabilir. Dolayısıyla konunun problematik bir mesele olarak açıklığa kavuşturulmasına ihtiyaç vardır.

(iii). Buraya kadar olan kısmıyla tartışma, Hareketsiz İlk İlke'nin hareket ettirdiği gök küresinin sayısının tek mi yoksa çok mu olduğu konusunda yaşanmaktadır ve bu tartışmada Hareketsiz İlk İlke'nin ilk ve tek olmasına yönelik bir polemik konusu ortaya çıkmamaktadır. Görüldüğü üzere, ele alınan her iki başlıkta da tek bir ilk kaynak vardır, o da Hareketsiz İlk İlke'dir. Ancak Aristoteles, şimdi ortaya koyacağımız pasajda, gök kürelerin sayılarından hareketle farklı bir değerlendirme yapmakta, bu kürelerin sayısınca töz ve hareketsiz ilkelerin olduğunu belirtmektedir. Bu yaklaşım, yukarıda ele alınan gök kürelerinin tekliği ve çokluğu meselesinin ötesinde Hareketsiz İlk İlke'nin tekliğini veya çokluğunu tartışmaya açmakta ve ontolojik açıdan paradigmanın yönünü ilk iki maddenin tersine başka bir istikamete çevirmektedir. Bu minvalde mesele, hareketli varlık olan gök küre veya kürelerden bizatihi Hareketsiz İlke'nin kendine dönme, onun tekliğini ve çokluğunu problematik hâle getirmektedir. Aristoteles şöyle söylemektedir.

...Şimdi bu durumda gezegenlerin kendilerinin içlerinde hareket ettikleri küreler Jüpiter ve Satürn için birlikte olmak üzere sekiz, bütün diğerleri için birlikte olmak üzere yirmi beş tane olduğuna ve kürelerden, ters yönde hareket eden başkalarını gerektirmeyenler yalnızca bütün diğer gezegenlerin altında bulunan gezegenin içinde hareket ettiği küre olduğuna göre, ilk iki gezegen için ters yönde hareket eden altı küre, daha sonra gelen dört gezegen için on altı küre var olacak ve kürelerin, yani gerek doğru yönde, gerekse ters yönde hareket eden kürelerin toplam sayısı elli beş olacaktır. Fakat eğer Ay'a ve Güneş'e sözünü ettiğimiz hareketleri ilave etmezsek toplam olarak ancak kırk yedi küre olacaktır. Gök kürelerin sayısının bu olduğunu kabul edelim. O halde aynı sayıda tözler ve hareketsiz ilkeler var olacaktır (Aristoteles, 1996: 1074a5-15).

Bu pasaj ekseninde düşünüldüğünde ise, Aristoteles'in gök küreler üzerinden ilkelerin sayısına vurgu yaparak neredeyse metafiziğin omurgasını ortadan kaldıracak bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Aristoteles, ortaya koyduğu bu görüşlerle ilgili pasajı, "Bu hiç olmazsa düşünülmesi

makul bir görüştür, Bu konuda zorunluluk iddiası üzerinde hüküm veremeyi ise daha güçlü düşünürlere bırakmamız gerekir.” (Aristoteles, 1996: 1074a15) şeklinde kesin olmayan bir kanaatle bitirse de konumuz açısından önemli olan husus, yukarıdaki pasaj bağlamında gök kürelerin sayısından tözlerin ve hareketsiz ilkelerin var olduğuna vurgu yapılmasıdır. Aristoteles, sadece bu pasajla yetinmemekte, pasajın devamında “*Göksel hareketlerin sayısı da zorunlu olarak hareketsiz tözlerin sayısı kadardır.*” (Aristoteles, 1996: 1074a22) ifadesiyle konuyu teyit eden cümleler kurmaktadır. Hatta bu teyit, pasajın ilerleyen bölümlerinde, mitolojik öykülerde yer alan anlatılarla da desteklenmekte ve Aristoteles, mitolojilerde kitleleri ikna etmek için anlatılan tanrısal hikâyelerin, felsefi açıdan çoklu tözlerin kabulüne yönelik olduğunu ve bu öykülerin ilk tözlerin tanrılar olduklarını ve tanrısal olanın da tüm doğayı içine aldığını anlattığını ve bir bakıma felsefi hakikatleri ortaya koyduğunu söylemektedir. Aristoteles, bu öykülerin kabul edilebilir efsaneler olduğunu da özellikle vurgulamaktadır (Aristoteles, 1996: 1074b5-14).² Dolayısıyla Aristoteles’in yukarıdaki pasajlar ve efsanevi hikâyeler üzerinden yaptığı değerlendirmeler, ilk tözlerin çoklu varlıklar olduğunu teyit etmekte, bu da Hareketsiz İlk İlke’nin, tek başına Hareketsiz İlk İlke olmadığını, çoklu Hareketsiz İlkeler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, bahsi geçtiği gibi konuyu daha da karmaşık hâle getirmektedir.

Toparlanırsa, ele alınan üç başlık bağlamında, Aristoteles’in, *Metafizik*’te Hareketsiz İlk İlke, İlk Gök Küre, gök küreler, gezegenler ve yıldızların hareketi gibi hususlardan hareketle üç farklı değerlendirme yaptığı görülmektedir. Buna göre, (i). Bir Hareketsiz İlk İlke vardır ve bu Bir Hareketsiz İlk İlke, İlk Gök’ü, yani Sabit Yıldızlar Küresi’ni hareket ettirmiştir. (ii). Bir Hareketsiz İlk İlke vardır ve bu Bir Hareketsiz İlk İlke İlk Gök Küre ile birlikte birçok gök küreyi ve yıldızları hareket ettirmiştir. (iii). Bir Hareketsiz İlk İlke yoktur; Gök Küreler sayısınca çoklu Hareketsiz İlkeler vardır ve bu çok Hareketsiz İlkeler, çok olan gök küreleri hareket ettirmiştir.

² Aristoteles’in özellikle göksel alanla ilgili argümanlarını ortaya koyarken -kendi dönemine göre- eski çağların tanrısal algıları üzerinden destek aldığı yahut kendi argümanlarını bu algılar üzerinden teyit ettiği görülmektedir. Örnek olarak bk. (Aristoteles, 1997: 283b30). Merlan, sekizinci bölümün son cümleleri olan 1074a38’den 1074b14’e kadar olan kısmın, bölümden ayrı değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedir (Merlan, 1946: 14).

Tartışma ve Değerlendirme

Metafizik'te farklı pasajlarda ortaya konan bu üç farklı değerlendirme, Aristoteles'in konuyla ilgili tek bir paradigmatik bakış açısının olmadığını ve meseleyi kompleks bir üslupla ele aldığını göstermektedir. Ayrıca konuyu sadece *Metafizik* bağlamında ele almanın yetersiz olduğunu, Aristoteles'in diğer eserlerinden yararlanmadan sorunun çözümünün eksik kalacağını da ayrıca vurgulamak gerekir. O hâlde Aristoteles bu argümanlar üzerinden neyi ifade etmek istemektedir.

(i). Platonyen bakış açısı da göz önünde bulundurularak söylenirse, ontolojik hiyerarşinin tutarlılığı ve akli ve duyulur varlık alanları şeklinde iki katmanlı varlık argümanının ikame edilmesi açısından Aristoteles'in birinci şıktaki görüşünün yani Hareketsiz İlk İlke'nin İlk Gök Küre'yi hareket ettirmesinin daha sağlıklı bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Bu manada, Hareketsiz İlk İlke, İlk Gök Küre'nin, İlk Gök Küre'de diğer gök kürelerin hareket ilkesidir. Aristoteles, Sabit Yıldızlar Küresi'nin diğer küreleri hareket ettiren bir küre olduğunu *Metafizik*'te açık bir şekilde ifade etmiştir (Aristoteles, 1996: 1073b25). Bu şematik kurgunun Aristoteles'in metafiziğinin izahında daha uygun olduğu ifade edilebilir. Nitekim hem *Metafizik*'te hem de Aristoteles'in diğer eserlerinde Hareketsiz İlk İlke'yi ikame eden ve bu argümanı güçlü kılan açıklamaların yoğun bir şekilde vurgulandığı görülmektedir.

İlk Hareket Ettirici, zorunlu bir varlıktır ve zorunlu olarak var olması bakımından da onun varlığı İyi olan'dır ve bu anlamda da o, ilkedir." (Aristoteles, 1996: 1072b12) sözü bu hususu açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi yine Aristoteles'in, ezeli-ebedi hareketsiz ve duyusal şeylerden ayrı bir tözün var olduğuna, bu tözün parçalarının olamayacağına, bölünmez ve etkilenmez olduğuna yönelik vurguları da bu hususu desteklemektedir (Aristoteles, 1996: 1073a5-10). Aristoteles, ayrıca, ilkenin tek olduğunu aşağıda görüleceği üzere farklı açılardan temellendirmeye çalışmıştır.

Ve bu ilke, bizim kısa bir süre yaşanamız mümkün olan en mükemmel hayatla karşılaştırılabilir bir hayattır. O, her zaman bu hayattır (bizim için imkânsız olan bir durum); çünkü onun fiili ayın zamanda zevktir. Zaten uyanıklık, duyum ve düşüncenin en büyük zevkler olmalarının nedeni, onların filler olmalarıdır... İmdi özü gereği olan Düşünce, özü gereği en iyi olanı, en

yüksek Düşünce de en yüksek İyi'yi konu alır. Akıl akılsalı kavrarken kendi kendini düşünür. Çünkü onun kendisi konusuyla temas haline girmek ve onu kavramak suretiyle akılsal olur. Öyle ki sonuçta akıl ve akılsal bir ve aynı şeydir. Akılsal kabul eden şey, yani formel töz akıldır ve akıl akılsala sahip olduğunda bilfiildir. O halde aklın içerir gibi görüldüğü tanrısal öge, kuvveden ziyade fiildir ve temaşa fiili, en yüksek ve en mükemmel mutluluktur. O hâlde, Tanrı bizim ara sıra sahip olduğumuz haz verici duruma her zaman sahipse bunu kendisi hayranlık vericidir... Hayat da Tanrı'dır; çünkü aklın fiili hayattır ve Tanrı bu fiilin ta kendisidir. Tanrı'nın kendi kendisiyle kaim olan fiili en mükemmel ve ezeli-ebedi bir hayattır (Aristoteles, 1996: 1072b15-30).

Burada pasajda geçen ifadeler bütün olarak değerlendirildiğinde, Aristoteles'in tanrısal hususiyetleri tek bir varlık üzerinden ortaya koyduğu görülmektedir. Bu minvalde Tanrısal öge, hayattır, zevktir, bilfiildir, akıldır ve kendisiyle bizatihi kaim en mükemmel ezeli-ebedi bir varlıktır. Nitekim yukarıda ilke ve neden kavramlarının açıklamasında bahsi geçtiği şekilde "bir şeyi meydana getiren ilk şey" ve "değişmenin ve hareketin kendisinden başladığı ilk ilke" anlamları, varlıkların zirvesinde bir ve tek ilke ve nedenin zorunluluğunu gerekli kılmaktadır. Bu değerlendirme, *Fizik*'te de şu ifadeyle desteklenmektedir:

Nitekim devinimin hep var olması zorunluysa, onun ilk ve sürekli olduğu açık, çünkü ilk devindirici tek, aynı, sürekli ve ilk olması zorunlu olan bu devinimi gerçekleştirir (Aristoteles, 2017: 260a25).³

Bu husus, devindiriciye yüklenen ilk nitelemesiyle ikrar edilmekte, Aristoteles'in genel ifadelerinin bu yönde olduğu görülmektedir. Ayrıca Aristoteles, *Metafizik* II. kitabın ikinci bölümünde, bir ilk neden yoksa hiçbir sebebin olmayacağını teyit edercesine (Evenstad, 9- 11) nedenlerin sonsuza kadar gidemeyeceğini, "*Bir ilkenin var olduğu ve şeylerin nedenlerinin sonsuz sayıda olmadığı aşikârdır.*" cümlesiyle ortaya koymaktadır (Aristoteles, 1996: 994a5-30).⁴ Dolayısıyla Evenstad'a göre, Aristoteles, sadece Tanrı'nın olduğunu değil, o Tanrı'nın da sadece bir olduğunu bilmektedir ve felsefesini monoteist paradigma çerçevesinde tesis etmektedir (Evens-

³ Benzer ifadeler için bk. (Aristoteles, 2017: 255b30-35).

⁴ Hatta Aristoteles, tek ilkenin varlığını Homer'in "Çok kişinin yönetimi iyi değildir, tek bir yöneticinin olması gerekir." sözünden ilham alarak güçlendirme cihetine gitmiştir (Aristoteles, 1996: 1076a8).

tad, 2019: 11). Ancak Aristoteles'in eserlerinde, felsefi paradigmayı ilk ve tek ilke çerçevesinde tesis etmeye yönelik birçok argüman bulunsa da onun ilk ve tek ilke prensibini ortadan kaldıran ifadelerine bakıldığında, politeist paradigmayla karşılaşıldığı da bir gerçekliktir.

(ii). Aristoteles, Hareketsiz İlk İlke'nin sadece İlk Gök Küre'nin değil diğer kürelerin de hareket ilkesi olduğunu belirtmiştir. Ancak o, İlk Gök Küre dışında diğer kürelerin kaynağı olarak yine Hareketsiz İlk İlke'ye işaret etmiştir. Ancak bunun mümkün olması, yani bir İlke'den çok hareketli varlığın ortaya çıkması ve hareket kazanması ontolojik boyutuyla tartışmaya açık bir husustur. Nitekim Aristoteles, *Metafizik*'te başka pasajlarda bu argümanı reddetmiş ve Hareketsiz İlk İlke'nin hareket verdiği varlık olarak "İlk ve Tek Gök" argümanını savunan görüşlere geniş yer vermiştir. Çünkü Aristoteles'e göre, Hareketsiz İlk İlke tarafından hareket ettirilen çoklu gök argümanının kabul edilmesi durumunda, her göğün hareket ettirici ilkesi, form bakımından "bir", sayı bakımından "çok" olmayı gerektirecektir. Sayı bakımından çok olmak maddeyi içermektedir. Madde içermek ise saf Akıl olmayı ortadan kaldırmaktadır.⁵ Bu ise, saf Akıl olan İlk İlke için mümkün bir durum değildir. Dolayısıyla Hareketsiz İlk İlke'nin hareket ettirdiği çoklu gök argümanı reddedilmelidir. Tersinden söylenirse, İlk İlke saf akıl olduğundan madde içermemekte, dolayısıyla ondan çoklu göksel varlıkların hareket kazanması mümkün görünmemektedir. Aristoteles, bu konuda şöyle söylemektedir:

⁵ Aristoteles'e göre, madde iki boyutludur: Ezeli-ebedi olan ve oluşa tabi olmayan göksel varlıklarda bulunan madde ile oluşa tabi duyulur varlıklarda bulunan madde aynı madde değildir. Her iki madde arasındaki temel fark: Duyulur varlıklardaki maddenin oluşun taşıyıcı öznesi olması, göksel varlıklarda bulunan maddenin ise bir mekândan diğer mekâna hareketin öznesi olmasıdır (Aristoteles, 1996: 1069b25). Buradaki temel fark şudur: Duyulur varlıklardaki oluşun öznesi olan madde bozuluşa evrilirken göksel varlıklarda hareketin öznesi olan madde ezellik-ebedilik açısından bir bozuluşa uğramamaktadır. Değişme her iki alanda olduğu hâlde maddenin her iki alandaki niteliği ve bulunduğu konum, birinde bozuluşa diğerinde sürekliliğe imkân vermektedir (Polanščak, 2017: 4). Dolayısıyla göksel alanda madde içermek, duyulur alanda madde içermek gibi değildir. Bu manada, sayılarının çok olması sebebiyle muhteviyatlarında madde barındırmak hareketsiz varlıkların salt aklilik özelliklerini kaybetmelerine yol açsa da döngüsel hareket etmelerinden dolayı onları duyulur varlıklardaki gibi bir değişimine imkân vermemektedir (Aristoteles, 1997: 270a25). Yine yukarıda belirtildiği gibi bazı akli varlıklarda madde olmadığı gibi bazı varlıklarda madde vardır. Ayrıca göksel varlıklarda düzenli ve düzensiz hareket eden varlıklar taksimi göksel varlıklar arasında farklılık olduğunu göstermektedir. O hâlde, varlıklar maddeye nispetle üçe ayrılmaktadır: Maddesi olan ve bozuluşa sebep olan duyulur varlıklar, maddesi olan ve bozuluşa sebep olmayan göksel varlıklar ve hiç madde içermeyen akli varlıklar.

İlk özün kendisinin maddesi yoktur, çünkü o tam fiildir. O halde, ilk hareket ettirici aynı zamanda hem form hem de sayı bakımından birdir ve dolayısıyla da ezeli-ebedi bir tarzda ve sürekli hareket içinde olan şey de yalnızca birdir. O halde sadece tek bir Gök vardır (Aristoteles, 1996: 1074a35).

Bu ifade, ilk özün maddesinin olmamasından ve tam fiil olmasından dolayı form ve sayı bakımından bir olduğunu ve bunun sonucu olarak da hareket ettirilenin tek gök olduğunu, çok gök olmadığını teyit etmektedir. Zira “çoklu gök” argümanı kabul edildiğinde, bu argüman, ilk tözün hem maddi arınmışlığını ve tam fiil olmasını ortadan kaldırmakta, ayrıca bu tözün form açısından bir olsa da sayı açısından çok olmasına imkân tanımaktadır. Bu da hareketsiz ilkenin tanrısal özelliğini kaybetmesi anlamına gelmektedir. O hâlde, “çoklu gök”ü “tek gök” içerisinde değerlendirmek gerekir.

(iii). Aristoteles’in kastettiği İlk Tek Gök; İlk Gök Küre’yi, diğer gezegen ve yıldızları da kapsayan tek ve bütün bir varlık alanı ise, bunun anlaşılır bir durum olduğu söylenebilir ve içinde çoklu varlıkların bulunduğu bütün bir varlık alanının Hareketsiz İlk İlke’den hareket kazandığı ifade edilebilir. Bu çerçeveden bakıldığında, sorun bir miktar anlaşılmaya müsait olabilir. Nitekim Aristoteles’in, *Gökyüzü Üzerine* adlı eserinde göğün sadece tek ve bütün olduğunu belirten değerlendirmeleri vardır. Bu minvalde “gök”ün anlamlarından biri; onun Ay, Güneş, gezegen ve yıldızları kapsayan ezeli-ebedi tek bir varlık alanı olmasıdır (Aristoteles, 1997: 278b18; 283b26). Bu değerlendirme, Aristoteles’in yukarıda belirtilen İlk Tek Gök argümanını desteklemekte ve birden fazla göğün varlığını imkânsız kılmaktadır. Dolayısıyla “gök”, göksel varlıkların bütününe kapsayan bir varlık alanı olarak kabul edildiğinde, konu, hem İlk Tek Gök’ü ikame etmek hem de Hareketsiz İlk İlke’nin maddi arınmışlığını ve saf akıl olduğunu ispat etmek açısından daha anlaşılır hâle gelmektedir.⁶

Ancak Aristoteles’in, özellikle *Metafizik*’in Lambda kitabının sekizinci bölümünde bu varlık alanlarından bireysel olarak bahsetmesi⁷ ve her

⁶ Son iki başlıkta ele alınan yaklaşım, başka bir açıdan, Hareketsiz İlk İlke’nin Fail Neden olma durumunu genişleterek mekanistik hareket vermenin ötesine taşımakta, onu tek küre altında bütün göksel varlıkların ilkesi kılmaktadır. Bu manada, Aristoteles’in, Tanrı’nın varlık üzerinde bizatihi varlıkla ilişkisi itibarıyla failliğini genişlettiği söylenebilir.

⁷ Merlan, bu varlıkların saf akıl olarak bireysel varlıklar olarak kabul edilemeyeceğini, zira bireyselliğin ancak maddi unsur barındırmakla gerçekleştiğini belirtmektedir. Ona göre,

gök varlığı sayısınca ilk tözler olduğunu söylemesi, konuyu karmaşık hâle getirmektedir. Bu durum, kitabın bu bölümü itibarıyla Hareketsiz İlke'yi tekli değil, her hâlükârda çoklu yapmaktadır.⁸

(iv). Aslında tartışmaların odağında Lambda kitabı (Metafizik XII. Kitap) olduğu söylenebilir. Nitekim Aristoteles'in eserleriyle ilgili olarak yapılan değerlendirmelerde, en önemli yapıtın *Metafizik*, *Metafizik*'in de zirvesinin "hareket etmeyen hareket ettirici"nin temellendirildiği Lambda kitabı olduğuna dair genel bir kabul vardır (Sev, 2014: 15).⁹ Tek Hareketsiz İlke ve ondan kaynaklı hareket eden varlıklar Lambda'nın altıncı ve yedinci bölümlerinde ikame edilirken, çoklu Hareketsiz İlkeler'in varlığı da bahsi geçtiği gibi Lambda kitabının sekizinci bölümünde yer almaktadır. Dokuzuncu bölüm ise tekrar Tek Hareketsiz İlke'yi ikame etmektedir. Dolayısıyla bazı yorumcular, Hareketsiz İlkeler argümanının yer aldığı bu bölüme Aristoteles'in genel kabul gören Hareketsiz ilk ve tek ilke argümanı ile uyum sağlamadığı için itiraz etmiş, bölümün Aristoteles'e ait olmadığını, sonradan *Metafizik*'e eklendiğini ya da Aristoteles'in erken dönem düşüncelerini içerdiğini dillendirmişlerdir. Yorumcular, ayrıca, bölümün Aristoteles'e aidiyetinin reddedilmesiyle problemin ortadan kalkacağını belirtmişlerdir (Jaeger, 1968: 137, 346, 353; Cleary, 1995: 407; Merlan, 1946: 18). Ancak Aristoteles'in *Metafizik* adlı eserini açıklamalı bir şekilde Türkçeye kazandıran Ahmet Arslan'a ve Merlan'a göre, bu bölümde geçen değerlendirmeler, Aristoteles'in genel kabul gören düşünceleriyle uyum sağlamasa da bölümün Aristoteles'e ait olması konusunda bir şüphe yoktur (Aristoteles, 1996: 509, 4. dipnot; Merlan, 1946: 18)¹⁰ Zira sadece Lambda kitabında değil, Delta (V. Kitap) kitabında da benzer ifadeler vardır:

eğer hareket ettiriciler salt tinsel ise yani hiçbir madde barındırmıyorsa, onları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Çünkü madde, bireyselliğin ilkesidir. Şayet madde barındırıyorsa o zaman da onlar ezeli-ebedi değildir (Merlan, 1946: 2).

⁸ Aristoteles, yukarıda bahsi geçtiği şekliyle, gök ile ilgili kesin bilgilerin mümkün olmayabileceğini, konunun Astronomi ve Matematik bilimleri kapsamında ve yapılan araştırmalar sonucunda incelenilebileceğini de ayrıca belirtmiş, kendisi de gezegen ve kürelerle ilgili olarak Eudoksos ve Kalippos'un argümanları üzerinden değerlendirmesini yapmıştır. Bu husus, konunun Aristoteles'in düşünce dünyasında açık ve net olarak nihai bir seviyeye ulaşmadığını göstermektedir.

⁹ a) Benzer ifadeleri Ahmet Arslan da *Metafizik* çevirisinde söylemektedir. Bk. (Aristoteles, 1996: 502, 1. dipnot.) b) *Metafizik*'in merkezi kitapları ise Zeta, Eta ve Theta'dır. Yani yedinci, sekizinci ve dokuzuncu kitaplardır (Evenstad, 2).

¹⁰ Arslan, bu düşüncesini *Metafizik* çevirisinde vurgulamaktadır (Aristoteles, 1996: 509, 4. dipnot).

Zorunlu şeyler arasında bir kısmı zorunluluğunu, kendisinden başka bir şeye borçludur. Bazıları ise böyle değildir; tersine onların kendileri başka şeylerde bulunan zorunluluğun kaynağıdır. O halde ilk ve temel anlamda zorunlu olan, basit olandır. Çünkü basit olan birçok biçimde olamaz. Dolayısıyla o şu biçimde ve ondan başka bir biçimde olamaz. Çünkü aksi takdirde onun birçok biçimde olması gerekir. O halde eğer ezeli-ebedi ve hareketsiz varlıklar varsa, doğalarına aykırı veya zorlayıcı hiçbir şey onlarda bulunamaz (Aristoteles, 1996: 1015b10-15).

Pasajda, ilk etapta, özellikle başka şeylerde zorunluğun kaynağı olarak bulunan varlık(lar)ın niteliklerine yönelik kullanılan tekil ve çoğul ifadelerle bakıldığında, metnin hem tek bir ilkeye hem de son cümlede geçen “hareketsiz varlıklar” ifadesinden çoklu zorunlu ve basit hareketsiz varlıklara referansta bulunduğu söylenebilir. Pasaj, tekli ve çoklu her iki varlık alanına dair açık anlamlar içermektedir.

Aristoteles’in diğer eserlerine bakıldığında da hareketsiz varlıkların çokluğunu teyit eden benzer değerlendirmelerin yapıldığını ve dairesel hareket eden varlıklar sayısınca hareket ettiriciler olduğunu görmek mümkündür. Aristoteles, *Fizik*’te şöyle der:

Madem devindirenin hep var olması ve kesilmemesi gerekiyor, ister tek ister birden çok olsun, ilk devindiren ebedi bir şeyin olması zorunlu, ilk devindiren de devinimsiz bir şeydir. İmdi devinmeyen ama devindiren şeylerin her birinin ebedi olmasının şimdiki konumuzla bir ilgisi yok. (Aristoteles, 2017: 258b10-15).

İmdi madem devinim ebedi; sayısı bir ise, ilk devindiren de ebedi olacaktır, sayısı çoksa ebedi şeyler çok sayıda olacaktır (Aristoteles, 2017: 259a8).¹¹

Aristoteles, bu pasajlarda, yukarıdaki argümanları destekleyecek şekilde çoğul kalıplarla hareketsiz ilkelerin çokluğuna yönelik ifadeler kullanmıştır. Aristoteles, bu hususu *Oluş ve Bozuluş*’ta ise şu şekilde ifade etmektedir.

Eğer hareket olacaksa, tıpkı daha önce başka yerlerde de söylediğimiz gibi, bir hareket ettiricinin var olması zorunlu ve eğer <hareket> daimi olacaksa, <hareket ettiren> daimi bir şeyin de var olması gerekir ve eğer sürekliyse, onun *bir* ve aynı, hareketsiz, oluşmamış ve başkalaşmaz olması zorunlu. Ve

¹¹ Bu çerçevede *Fizik* 259a’ya ayrıntılı bakılabilir.

eğer dairesel hareketler birden fazlaysa <hareket ettiriciler de> birden fazla olacak ama hepsi zorunlu olarak bir biçimde tek *bir* ilkenin altında (Aristoteles, 2019: 337a8[15]).

Pasajın son cümlesi, “hareketsiz”, “oluşmamış” ve “başkalaşmaz” olmanın zorunluluğu çerçevesinde varlıkların zirve noktasında tek bir ilkeyi ikame etse de “*dairese hareketler birden fazlaysa hareket ettiriciler de birden fazla olacak*” ifadesi, *Metafizik*'te hareketsiz varlıkların çokluğuna dair geçen pasajlarla benzerlik taşımakta ve pasajda, hareket ettiricileri nitelleyen doğrudan bir vurgu olmasa da dolaylı olarak hareketsiz varlıkların varlığını teyit etmektedir. Zira Aristoteles felsefesi bağlamında biliniyor ki dairesel hareket eden varlıkları hareket ettiren varlık(lar) hareketsizdir ve ilke konumundadır. Hareketsiz ilklerin çokluğuna dair *Fizik ve Oluş ve Bozuluş*'ta yer alan bu pasajlar, aynı zamanda Lambda kitabının sekizinci bölümündeki argümanları destekleyen içerimlere sahip olmasından dolayı bölümün Aristoteles'e aidiyeti konusunda var olan tereddütleri de ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla Hareketsiz İlk İlke'nin dışında Hareketsiz İlkelerin varlığını bir gerçekliktir.

(v). Aristoteles'e göre, her hareket eden bir hareket ettirici tarafından hareket ettiriliyorsa ve hareketin de sonsuza kadar gitmesi mümkün değilse bu hareketin hareketsiz bir varlıkta durması gerekir. Bu varlık, Aristoteles felsefesinde Hareketsiz İlk Muharrik'tir. Buraya kadar olan kısmıyla bir sorun yoktur. Ancak Polanščak'ın sorusuyla sorulursa; Aristoteles, bir taraftan varlıkların en üstünde Hareketsiz İlk İlke'nin zorunluluğunu kanıtlamaya çalışırken, diğer taraftan niçin hareketsiz hareket ettiricilerin çokluğunu kanıtlamaya teşebbüs etmiştir (Polanščak, 2017: 6). Burada ilk etapta ele alınması gereken husus, göksel hareketlerin çokluğu ve bunların nedenlerinin her birinin hareketsiz ilkeler olmasıdır. Nitekim İlk Gök'ün hareketi ile diğer gezegen ve yıldızların hareketi çokluğu ifade etmektedir. Bu çokluk, ezeli-ebedi varlık alanında bütünsel çerçevede çoklu hareket içerisinde tek bir göğün hareketini; parçacı değerlendirmede ise farklı bireysel hareket biçimlerini göstermektedir. Aristoteles'in “Göğün hareketinin düzenli ve düzensiz olduğunu göstermeliyiz. [Düzenlilik] ilk gök ve ilk hareket için geçerlidir; çünkü alt küreler birkaç hareketten oluşan bir bileşim sergiler. [Bu yönüyle düzensizdir].” (Aristoteles,

1997: 288a14)¹² ifadesi, ilk gök ile alt kürelerin hareket biçimlerinin birbirinden farklı olduğunu ve benzer hareketler olmadığını göstermektedir. Bu durumda, hareketlerin çokluğu hareketsiz ilkelerin de çokluğunu zorunlu kılar mı? Aristoteles, yukarıda bahsi geçtiği gibi özellikle sekizinci bölümde buna kapı aralamakta, her bir tek hareketin tek bir nedeni olduğuna dair bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Polanščak, bu hususa şu şekilde vurgu yapmaktadır:

Bununla birlikte, göğün birliği fikrini korumak ve birçok hareketsiz hareket ettiricinin varlığı problemini çözmek istiyorsak, gezegen küreleri arasındaki ilişkiyi, yani 49 (veya 55) küre ile onları hareket ettiren hareketsiz hareket ettiriciler ile en uzakta yer alan Sabit Yıldızlar küresi ve bu küreyi hareket ettiren Hareketsiz İlk İlke arasındaki ilişkiyi açıklamak zorundayız. (Polanščak, 2017: 10).

Bu manada Aristoteles felsefesi bağlamında İlk İlke'nin ilk muharrik olmasını tesis etmek, söz konusu varlıkların ilişkilerinin boyutlarını tespit etmek ve nihayetinde soruna çözüm bulmak açısından ilke ve nedenleri öncelik ve sonralık konumları üzerinden değerlendirmek en tutarlı yol olarak görünmektedir (Polanščak, 2017, 10). Zira her bir hareketsiz varlığı ilk ilke konumunda vaz etmek, bütün bir ontolojiyi baştan sona değiştireceği gibi, Hareketsiz İlk İlke'nin ilk olmasını da ortadan kaldıracak ve sonuçta "çoklu Hareketsiz İlkeler" argümanının tesis edilmesine imkân tanyacaktır. Bu durumda, Hareketsiz İlk İlke ile Hareketsiz İlkeler arasındaki ayrım ve her iki varlık alanını farklı kategorilerde değerlendirmek gerekir. Bu değerlendirme, Merlan'a göre, Platon felsefesindeki İdeal Sayı ile ideal sayılar arasındaki farklılığa benzemektedir (Merlan, 1946: 11). Bu bağlamda hareketsiz ilkeler, hareketsizlik açısından Hareketsiz İlk İlke'ye benzeseler de onların hareketsiz varlık oluşları Hareketsiz İlk İlke'den farklıdır. Her iki varlık alanı aynı kategoride değerlendirilemez. Dolayısıyla Hareketsiz İlk İlke ile hareketsiz varlıklar arasındaki tutarsızlığı gidermek adına elli beş göksel varlığı hareket ettiren hareketsiz varlıkların

¹² Aristoteles göksel hareketlerle ilgili olarak *Gökyüzü Üzerine* adlı eserinde şöyle söylemektedir: "İlk devinim tektir ve pek çok tanrısal cismi devindiriyor, ötekilerse çok sayıdadır ve her biri tek bir cismi devindiriyor. Gezegenlerden her biri çok sayıda devinimle devinir." (Aristoteles, 1997: 292b 25-30).

Hareketsiz İlk İlke'den sonra olması/gelmesi bir zorunluluktur. Zira hareketsiz ilkelerin varlık kazanmaları Hareketsiz İlk İlke'ye bağlı iken, Hareketsiz İlk İlke'nin varlığı hareketsiz ilkelere bağlı değildir. Bu mana da Aristoteles, *Metafizik* V. Kitap on birinci bölümde, “Önce Gelen, Sonra Gelen” bahsinde, Hareketsiz İlk İlke'nin “mutlak anlamda başlangıç” olduğunu ve “başkalarından bağımsız olarak var olan”ın¹³ önce geldiğini belirtmiştir (Aristoteles, 1996: 1018b20; 1019a5-10). Aristoteles ayrıca konuyla ilgili şu hususlara yer vermiştir:

Güç bakımından önce gelen ise, daha güçlü olan, daha çok şeye gücü yetendir. Bir başka varlığı iradesine boyun eğdiren, öyle ki kendisini hareket ettirdiğinde o varlık hareket eden, kendisini hareket ettirmedikçe hareket etmeyen her şey, bu başka varlıktan güç bakımından önce gelir; bu başka şey ise güç bakımından sonra gelir (Aristoteles, 1996: 1018b20-25).

Bu bağlamda, en güçlü varlık ilk başlangıç olmayı gerektirdiğine göre, öncelik ve sonralık ilişkisi bağlamında bir değerlendirme yapmaksızın meseleyi ele almak mümkün görünmemektedir. Zira genel hatlarıyla hareketsiz varlığın sayısal olarak bir ve tek olduğu esas alınırca bu hareketsiz ilk varlık diğer varlıklara hareketi verdiğinden ilkin dışında hareketsiz varlık olmaması gerekir. Ancak ilk kaynak İlk Muharrik olsa bile bu Muharrik'in dışında hareketsiz varlıklara vurgu yapılması, ondan varlık kazanan hareketsiz varlıkların olduğunu göstermektedir. Bu varlıklar, ilke nispetle hareketli diğer varlıklara nispetle hareketsiz kabul edilmiş olabilir. Bu bağlamda Aristoteles, Hareketsiz İlk İlke'ye yakın olması sebebiyle gök kürelerinin ilkeleri olan tözleri hareketsiz ilkeler olarak nitelendirirken bir bakıma onların Hareketsiz İlk İlke'nin hemen altında tanrısal özelliklere haiz maddi içerik barındırmayan en mükemmel akli varlıklar olduğunu belirtmek istemiştir.¹⁴

¹³ Aristoteles, bu ifadeyi Platon'a atıfla kullanmıştır (Aristoteles, 1996: 1019a5-10).

¹⁴ a) Hareketsiz varlıklar konusunda Aristoteles'in bu varlıkları, XII. kitabın birinci bölümünde bahsettiği tözler üzerinden Platon ve öğrencilerinin argümanlarından etkilenmek suretiyle tesis ettiğine dair yorumlar bulunsa da bu yorumların detayına makalenin sınırlığı açısından girilmeyecektir. Konunun ayrıntısı için bk. (Merlan, 1946: 3, 7). Merlan, ayrıca, Aristoteles'in hareketsiz ilkelerin sayısının 47 ya da 55 olarak belirlemesinin, 1073a14-23'te geçtiği üzere tözlerin sayısı konusunda açıklama yapmayanlara cevap teşkil ettiğini belirtmektedir (Merlan, 1946: 14). b) David Ross, Aristoteles'in bilimler sınıflaması içerisinde Tanrıbilim'in aynı zamanda hem bağımsız varlığa sahip olan hem de hareketsiz olan şeylerle yani maddeyle her türlü ilişkiden korunmuş olan tözlerle ilgilendiğine vurgu yapmıştır (Ross, 2011: 109). Bu değerlendirme muvacehesinde hareketsiz varlıklardan kastedi-

(vi). Şayet Aristoteles, söz konusu hareketsiz varlıklara Platon'un İde- lara yüklediği hareketsizlik anlamında vurgu yaptığını söyleseydi yahut hareketsizliği Plotinus'un ilk varlık olan Akli-İlke'ye yüklediği "neredeyse hareketsiz varlık" çerçevesinde ele aldığı gibi (*The Enneads*, V.2.1) Hare- ketsiz İlk İlke'nin dışında başka varlıklara hasr etmiş olsaydı belki de varlıkların en üstünü olan İlk İlke'ye salt hareketsizliği inhisar etmek ve böylece, en üstte Hareketsiz Tek Varlık'ın olduğunu ifade etmek müm- kün olabilirdi. Fakat bir taraftan Hareketsiz İlk İlke'ye vurgu yapıp diğer taraftan Hareketsiz İlkeler'e işaret eden ifadelerin kullanılması, her ne olursa olsun, sonuç itibariyle Aristoteles'in konuyla ilgili belirgin bir bakı- şının olmadığını ve buradan var oluşla ilgili sistematik bir nazariyenin üretilmeyeceğini göstermektedir. Bu yaklaşım, aynı zamanda politeist bir paradigmanın ortaya çıkmasına da neden olmaktadır (Merlan, 1946: 8). Nitekim Plotinus, Aristoteles'in İlk ve ilksel varlıklarla ilgili ortaya koy- duğu argümanların, akli varlıkların ilk olan *Bir*'den ortaya çıkıp çıkmadığı- na yahut akli varlıkların ilkelerinin çok olup olmadığına dair sorulara açık kapı bıraktığını belirtmiştir (*The Enneads*, V.1.9). Yukarıdaki pasajlar ve yapılan değerlendirmeler ekseninde bakıldığında, Plotinus'un bu eleştiri- sinin haksız bir eleştiri olmadığı görülmektedir. Plotinus tarafından Aris- toteles'e yönelik yapılan tenkitler, başka bir açıdan Lambda'nın sekizinci bölümünün Aristoteles'e ait olup olmadığına dair yapılan tartışmalara da ışık tutmakta, bu bölümün *Metafizik*'in içerisinde olduğunu ayrıca teyit etmektedir. Çünkü Plotinus'un eleştirileri özellikle sekizinci bölümde geçen argümanlarla uyumlu görünmektedir. Sonuç itibariyle Lambda'nın sekizinci bölümü *Metafizik*'in diğer bölümleriyle birlikte ele alındığında, Aristoteles'in göksel varlık alanlarıyla ortaya koyduğu kozmolojik yakla- şımların kapalılık taşıdığını kesin bir dille söylememiz mümkündür.

Sonuç

Makale bağlamında üç farklı sonuç çıkarılabilir. Bunları şu şekilde izah etmemiz mümkündür:

(i). Aristoteles, İtalyan ressam Raffaello Sanzio'nun 1509-1511 yılları arasında yaptığı Atina Okulu duvar resminde her ne kadar göğü işaret eden Platon karşısında yeri işaret ediyor olsa da Platoncu aşkınlığın dışın-

lenin akli varlıklar olduğu söylenebilir.

da onun da aşkın alanı göz ardı etmeyen felsefi bir duruşunun olduğu söylenmelidir. Aristoteles, duyulur kozmosu önemseydiği kadar göksel dünyayı da önemsemiş, bu minvalde özellikle *Metafizik*'te tanrısal alana dair mevzulara geniş yer ayırmıştır. Aristoteles, özellikle Lambda bölümünde, Tanrı, Hareketsiz İlk İlke (İlk Muharrik), İlk Gök Küre, gök küreler ve onların akılları gibi konulardan ayrıntılı şekilde bahsetmiştir. Ancak muhteviyat olarak ontolojik değerlendirmelere ve göksel varlıkların meydana gelişlerine yönelik konulara haiz olan Lambda'nın bazı pasajları tek bir İlk Muharrik'i vazederken bazı pasajları da çoklu Hareketsiz Varlıkları ikame eden bir içeriğe sahiptir. Bu husus, hareketsiz varlıkları konu edinen *Metafizik*'in diğer bölümleri ve *Fizik* gibi diğer eserler için de geçerlidir. Sonuç itibarıyla Aristoteles, *Metafizik*'te ve başka eserlerinde bir taraftan Hareketsiz İlk İlke'yi varlıkların ilk nedeni olarak ikame etmeye çalışırken diğer taraftan göksel varlıkların sayısınca hareketsiz ilk tözlere vurgu yapmaktadır. Bu durum, onun ilk bakışta bütün yönleriyle Hareketsiz İlk İlke düşüncesine sahip olmadığını göstermektedir.

(ii). *Metafizik*, hâlihazırda elimizde bir "kitap" olarak bulunmuş olsa da esasında bu eser, on dört makaleden (kitaptan) oluşmaktadır ve Aristoteles bu makaleleri farklı zamanlarda yazmıştır. *Metafizik*, Aristoteles'in ölümünden sonra bu makalelerin toplamından elde edilmiştir (Evenstad, 2019: 2)¹⁵ Dolayısıyla ihtiva ettiği kuramlar itibarıyla genel olarak Lambda'nın ve özel olarak sekizinci bölümün diğer makalelerden müstakil içeriklere sahip olması, Aristoteles'in bu kitabı ve özellikle de sekizinci bölümü farklı bağlamda ele aldığını göstermektedir. Bu minvalde kimi yorumcular, *Metafizik*'in muhteviyatında bulunan diğer kitapları da dikkate alarak ilk ve tek Muharrik argümanına aykırı görüş içermesinden dolayı sekizinci bölümün Aristoteles'e ait olmadığını söylemek suretiyle soruna çözüm bulmak istemişlerse de yapılan tespitler, bölümün Aristoteles'e aidiyeti konusunda bir şüpheye mahal bırakmamaktadır. Dolayısıyla Aristoteles'in eserleri bağlamında *Tek*, *İlk* ve *Bir* olan Hareketsiz İlke'nin ikame edilmesi gerekiyorsa, Lambda'nın, *Metafizik*'in merkezî kitapları diye nitelendirilen özellikle Zeta, Eta ve Theta (VII, VIII, ve IX) çerçevesinde okunmasının Aristoteles ontolojisini muhafaza etmek açısından

¹⁵ Kitabın *Metafizik* ismini alması Aristoteles'ten sonra gerçekleşmiştir. Ayrıntılı bk. (Altuner, 2016: 209-212).

daha sağlıklı olacağı ifade edilmelidir (Evenstad, 2019: 2) Bu çerçevede hareketsiz ilkelerin Hareketsiz İlk İlke'den müstakil varlıklar olmadığını, onların ilkelerinin de Hareketsiz İlk İlke olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre, Aristoteles felsefesinde ontolojik şema, en üstte İlk Muharrik olacak şekilde, Hareketsiz İlk İlke, Hareketsiz İlkeler ve Gök Küreler şeklinde oluşturulabilir. Nitekim Aristoteles'in sekizinci bölümde ontolojik bir varlık alanı olarak tesis ettiği hareketsiz varlıklar, sadece kendi varlık alanlarında etkili olan ve Hareketsiz İlk İlke gibi kendinde-yeterli olmayan varlıklardır. Bu bağlamda hareketsiz varlıkları ikincil varlık statüsünde değerlendirmek imkân dâhilindedir.

(iii). Aristoteles'in hareket üzerinden temellendirmek istediği hususlardan en önemlisi, hareketliliğin ilkesel noktada sonsuza kadar gitmemesidir. O, hareketin bir yerde bitmesi gerektiğini ve hareketli varlıkları hareket ettiren hareketsiz bir İlke'nin olmasının icap ettiğini ontolojik açıdan tesis etmeye çalışmıştır. Başka bir ifadeyle, Aristoteles, Hareketsiz İlk İlke'yi kanıtlama sebebi olarak hareket eden nedenler zincirinin sonsuza kadar gitmesinin mümkün olmadığını ve nihai noktada bunları hareket ettiren Hareketsiz İlk İlke'nin varlığını ispat etmek istemiştir. Aristoteles, bu halkayı bir yerde durdurmak istemiş ve durdurmuştur da. Ancak bu durdurma işlevini bazı yerlerde tek İlke, bazı yerlerde ise çoklu İlkeler üzerinden gerçekleştirmiştir. O hâlde, Aristoteles'in bu şekilde ikili değerlendirmesini nasıl anlamak gerekir. Kanaatimizce Aristoteles, felsefi hakikat ve dönemin kültürel etkileri üzerinden iki tür değerlendirmede bulunmuştur: O, felsefi hakikat ve kuramlardan yola çıkarak monoteist çerçevede Hareketsiz İlk İlke'yi; antik Yunan kültürünün geleneksel politeist değerlendirmelerinden ve mitolojik öykülerden yola çıkarak da politeist çerçevede çoklu Hareketsiz İlkeler'i ikame etmiştir; ancak arkasında felsefi açıdan birçok sorunlar yumağı bırakarak ve nihayetinde aşkın alanda Platoncu felsefeye büyük bir alan açarak.

Kaynaklar

- Altuner, İ. (2016). Aristoteles, *Metafizik*. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 209-212.
- Aristoteles (1996). *Metafizik*. (Çev. A. Arslan). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Aristoteles (2017). *Fizik*. (Çev. S. Babür). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Aristoteles (1997). *Gökyüzü Üzerine*. (Çev. S. Babür). Ankara: Dost Kitabevi.
- Aristoteles (2019). *Oluş ve Bozuluş*. (Çev. Y. G. Sev). İstanbul Pinhan Yayıncılık.
- Cleary, J. J. (1995). *Aristotle and Mathematics*. Leiden & New York & Köln: E. J. Brill.
- Evenstad, Ø. J. V. (2019). God as a Necessary Corollary of Aristotle's Metaphysics. *Filosofisk Supplement*, 65 (1), 1-8.
- Jaeger W. (1968). *Aristotle Fundamentals of the History of his Development*. (Trans. R. Robinson). London: Oxford University Press.
- Merlan, P. (1946). Unmoved Movers. *Traditio*, 4, 1-30.
- Özsoy, S. (2017). Antikçağ'daki Evren Anlayışı: Aristoteles'ten Kopernik'e Farklı Evren Modelleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 50, 420-427.
- Platon (2015). *Timaios*. (Çev. F. Akderin). İstanbul: Say Yayınları.
- Plotinus (1930). *The Enneads*. (Trans. S. MacKenna). London: Faber and Faber.
- Polanščak, D. (2017). The Plurality of Unmoved Movers in Aristotle. *1st Central European Graduate Workshop in Ancient Philosophy*. Budapest, Hungary: Central European University, 25-26 March. https://www.academia.edu/36511317/The_Plurality_of_Unmoved_Movers_in_Aristotle_2017_1-14.
- Ross, D. (2011). *Aristoteles*. (Çev. A. Arslan & Diğerleri). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sev, Y. G. (2014). Aristoteles'in *Metafizik*'inin Zeta Kitabı. (YL Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

Öz: Antikçağdan günümüze düşünsel alanda etkisini devam ettiren en önemli filozoflardan biridir. Onun, metafizik, fizik, ahlak, politika vb. alanlarda ortaya koyduğu felsefi paradigma, birçok filozofa ışık tuttuğu gibi yine birçok felsefi ekol, argümanlarını onun görüşleri üzerinden tesis etmiştir. Aristoteles felsefesinin zirvesinde ise, ilk ilke ve nedenleri araştıran ve tanrısal bilim/ilke felsefe olarak nitelendirilen teoloji (ilk felsefe) yer almaktadır. Aristoteles, bu alana ilişkin olarak özellikle Metafizik'te, hareket eden bütün varlıkların en üstünde hareket etmeyen hareketsiz bir İlke'nin var olduğunu ortaya koymuştur. Bu minvalde, varlıklardaki hareketin İlk Muharrik'ten kaynaklandığı ve İlk Muhar-

rik dışında başka hareketsiz ilkelerin olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Aristoteles, özelde Metafizik'te, genelde ise diğer eserlerinde, İlk Muharrik'in dışında hareketsiz ilkelere/tözlere de vurgu yapmıştır. Bu husus, Aristoteles felsefesinde konunun karmaşık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu makale, Aristoteles felsefesinde İlk Muharrik(ler)in tekliği ve çokluğu sorununu Metafizik'te yer alan argümanlar çerçevesinde ayrıntılı ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, ilke, hareket, ilk muharrik, hareketsiz ilkeler, gök küreler.

